

Waarden en normen/gewetensontwikkeling

- Informatie is nooit neutraal. Er liggen altijd waarden en normen in besloten. Bepaalde onderwerpen roepen bij kinderen gevoelens op als: wat fijn, wat afschuwelijk, wat mooi, wat onrechtvaardig!
Ethische en pedagogische waarden spelen binnen elke levensbeschouwing een rol. Naast kennis en vaardigheden vinden wij het van belang om aandacht te besteden aan **waardenontwikkeling**.
Dit is bij uitstek het gebied waar pedagogische en levensbeschouwelijke identiteit elkaar raken.

Het onderwijs bevordert de algemene ontwikkeling van de leerlingen door het verwerven van kennis, inzicht en vaardigheden en draagt bij tot hun vorming op grondslag van normen en waarden die algemeen zijn aanvaard in de Nederlandse samenleving.

Onderzoek in de ruim 1000 schoolgidsen die wij bezitten, laat zien dat in ongeveer 60% van de gidsen de woorden waarden en/of normen voorkomen en dat in 10% van

de gidsen concrete waarden en normen genoemd worden. Opvallend is dat wel veel schoolgidsen alle schoolregels aangeven. Deze twee voorbeelden zijn kenmerkend voor de weergave van waarden en normen in de schoolgids. De meeste scholen vinden ook wel dat je 'er wat aan moet doen', maar hoe? In dit orthobeeld introduceren we de natuurlijke en toch expliciete methode. M.b.t. het thema waarden en normen zijn er al veel pakketten beschikbaar in de vorm van mappen met teksten, werkvormen, liedjes, werkbladen, etc. In sommige methoden spreekt men over lessen en oefeningen. Dat noemen we de onnatuurlijke methode, omdat het vaak bij elkaar gesleepte activiteiten zijn die niet aansluiten bij wat er gebeurt en actueel is. We pleiten voor het leren hanteren van waarden en normen binnen de alledaagse leefsituaties van kinderen. Het tweede kenmerk van de aanpak uit deze brochure is dat het expliciet moet gebeuren en dat wil zeggen dat de waarden en normen gewoon genoemd moeten worden. Waarom kunnen kinderen wel veel sporttermen en computertermen onthouden en hanteren en geen begrippen uit het waarden- en normendomein?

2. Omschrijving

Niet alleen in de media en vanuit de overheid, maar ook op veel scholen voor basisonderwijs en speciaal onderwijs is er belangstelling voor de rol van waar-

den en normen in de opvoeding en de samenleving. Men doet alsof de belangstelling voor waarden en normen iets nieuws is.

Dat is echter niet juist. We hebben in het verleden al

diverse momenten gehad waarop de vraag werd gesteld waar de waarden en de normen gebleven zijn. In 1995 (en regelmatig daarvoor ook) was er ook al zo'n ervaring en in de Volkskrant van 25 maart 1995 ging men uit van de praktische vraag wat je zou doen als de kassière bij Albert Heijn alle boodschappen aanslaat, maar die ene fles huiswijn vergeet. De antwoorden variëren van: 'Dan ga je terug naar de kassa', tot: 'Het ligt er een beetje aan hoe ver ik al op pad ben en hoe duur die fles was' en: 'Alleen bij de kleine kruidenier op de hoek zal ik het zeggen'. Volgens het krantenartikel houdt de burger van vandaag er zo z'n eigen moraal op na. *Gij zult niet stelen*, zoals het achtste gebod in de Bijbel luidt, is voor nog slechts een enkeling een absolute norm. De meeste mensen rommelen, volgens de journalist van de Volkskrant, wat met de moraal. In het artikel deze krant gaat het over de gedragscodes, over wat mag en wat niet mag, over wat hoort en wat niet hoort en met name wat dat voor de opvoeding betekent. Het aspect van de opvoeding dat zich daarmee bezighoudt is de morele opvoeding.

Wat willen we in de opvoeding?

De eerste vraag die men zich in de opvoeding regelmatig mag stellen is: *Wat willen we als opvoeders op school (en thuis) bereiken?*

Wilt u vooral bereiken dat de kinderen nu een leuke jeugd hebben, of richt u zich meer op de toekomst en vindt u dat het intellectuele en culturele belangrijk is? Wellicht richt u zich (ook) op kenmerken als: eerlijkheid, oprechtheid, betrouwbaarheid, respect voor anderen, omgaan met gezag, verantwoordelijkheid, betrokkenheid bij de medemens, weerbaar zijn, liefde kunnen geven, gelovig zijn. Bij deze laatste zaken gaat het om waarden en normen. Anno 1995 (en later) is er veel werk voor de opvoeders op het gebied van de morele opvoeding.

De ontwikkelingen in de samenleving

Vroeger werden de kinderen niet alleen thuis moreel duidelijker opgevoed, maar ook op school, in de kerk, in de buurt en was er meer sociale controle. Nu zijn er wel nieuwe opvoeders zoals de media, vrienden en vriendinnen, maar het zijn meer verborgen opvoeders.

Wat ook door velen wordt vastgesteld is een duidelijke normvervaging. Velen doen waar ze zin in hebben; je rijdt toch harder dan 50 km. in de bebouwde kom; *dat doet iedereen toch!* Kinderen zitten vele uren voor de tv. en veel ouders hebben het erg druk met hun banen, zodat er van opvoeding vaak weinig terecht komt.

Vroeger was er een oude, in de religie gewortelde moraal, gericht op respect, dienstbaarheid, naastenliefde, opofferingsgezindheid en gericht op matiging en nu is er een nieuwe moraal gericht op: het egocentrische (Het individu staat centraal), genotzucht (Je leeft maar eenmaal). Dit betekent trouwens niet

dat die oude moraal alleen maar positieve kenmerken had. Denkt u maar aan het kleineren van kinderen, het aanpraten van overbodige schuldgevoelens, etc.

In de tweede helft van de negentiger jaren kan men steeds vaker horen en lezen dat de geringe aandacht voor de morele opvoeding van de laatste jaren grote gevaren heeft, zoals gedragsproblemen in het onderwijs, (jeugd-)criminaliteit, vandalisme, etc.

Steeds meer kan men een roep om hernieuwde aandacht voor de morele opvoeding tegenkomen.

Er zijn t.a.v. de ontwikkeling van de waarden en normen enkele tendensen vast te stellen, nl.;

- het verval van het christendom en de kerkelijkheid in het algemeen waardoor er minder overdracht plaats vindt van waarden en normen;
- het luxe-syndroom en daarmee samenhangend het verschijnsel van de vervangende waarden en normen.

De secularisatie

Vroeger heerste er in Nederland een algemene morele basis die gefundeerd was in het christendom en die gestalte kreeg in het calvinisme en het rooms-katholieke geloof. Hoewel niet helemaal terecht sprak men van de Nederlands-Calvinistische mentaliteit.

Veel van die waarden en normen waren op hun beurt gebaseerd op leefregels die de joden op de vlucht uit Egypte kregen in de vorm van de tien geboden. In 2002 was nog 46% van de Nederlanders lid van een kerk behorende tot de in het voorafgaande genoemd stroming. Nog maar 6,2% van alle Nederlanders gaat eenmaal per week naar de kerk en van alle kerkleden gaat nog 13% eenmaal per week naar de kerk. (Kerncijfers Kerkbalans 2002). Er is dan ook sprake van secularisatie. De gemeenschappelijke basis verdwijnt, mede ook omdat er vanwege de interculturele samenleving meerdere religies als basis worden gehanteerd.

Het luxe-syndroom en daarmee samenhangend het verschijnsel van de vervangende waarden en normen

Omdat het veel mensen materieel gezien in de westerse wereld beter vergaat, blijkt de mens over een streven te bezitten dat gericht is op het nog steeds beter willen hebben. Dat beter willen hebben, maakt de mens egocentrisch en materialistisch met als gevolg verharding en verloedering van de samenleving. Vroeger had je elkaar nog overal bij nodig, maar als je nu betaalt kun je ook alles gedaan krijgen. Bij kinderen zie je ook een vanzelfsprekendheid t.a.v. van het materialistische bezit;ik wil ook een mobieltje, ...is dat alles (na een verjaardagsfeestje), etc.

In een artikel in Trouw van 13-08-2004 is uiteengezet dat kinderen steeds vaker als commerciële doelgroep worden benaderd.

TROUW 13-08-2004

*Wat je krijgt
is zeurterreur,
van kinderen
die alles
willen hebben*

Veel mensen besteden een groot deel van de dag aan het binnenhalen van goederen. Kinderen baden in weelde met als gevolg een sterke verminderde belangstelling voor ontwikkelingshulp, milieu en goede doelen.

Het gevolg van de ontwikkeling is dat er uit het gedrag van mensen nieu-

we waarden en normen af te leiden zijn zoals:

- *als spullen niet van jou zijn hoeft je er ook niet netjes mee om te gaan.* Wij hebben aan kinderen gevraagd hoe ze daar bij komen. Dan vertellen kinderen dat je thuis niet op de bank mag springen maar dat het wel mag als je in een huisje zit van Centre Parcs;

- *als je iemand niet aardig vindt, mag je hem plagen;*

- *je moet vooral zorgen dat jijzelf je portie krijgt;*
-etc.

Postmoderne waarden en normen voor jongeren zijn vooral: fun, kicken, uit je bol gaan, uit je dak gaan, scoren, genieten, consumeren, lenen, hebzucht en zelfs jaloezie, individualiteit, etc.

In de media kan men ook een reactie tegenkomen op dit post-modernisme en de roep lezen om gemeenschap als waarde, als reactie op individualiteit en ontplooiing.

Een ander gevolg van de veranderende mentaliteit zien we ook in de bemoeizucht die kinderen hebben. Iemand zegt iets en veel kinderen denken dat ze daar ook iets van moeten zeggen. Kinderen worden nog nauwelijks op hun eigen gedrag aangesproken en ontvluchten de kans dat dat gebeurt door zich maar op het gedrag van anderen te richten. Dat laatste heeft te maken met het verdwijnen van de aanspreekbaarheid van de mens.

Alibiseren

Als kinderen terecht worden gewezen is het eerste dat ze zeggen: 'Maar hij deed het ook.' Dat niet aangesproken willen worden, wordt aangeduid met alibiseren.

Dat alibiseren is te zien in de verminderde waarde van de twee begrippen: *sorry* en *per ongeluk*. Vroeger had sorry zeggen nog iets van berouw, spijt en schuldgevoel en nu is het een automatisme. Veel kinderen doen iets ook per ongeluk om op die manier niet aangesproken te worden op hun eigen rol in een situatie. Ze deden het immers per ongeluk. Alvorens de ontwikkeling en de pedagogiek van de morele ontwikkeling aan de orde te stellen is het belangrijk de begrippen waarden en normen te verduidelijken en concrete voorbeelden te noemen.

Jongeren vinden normen en waarden wel belangrijk

Het negatieve beeld over jongeren is de schuld van de media, zeggen de jongeren zelf. Zij gedragen zich naar eigen zeggen heel netjes. Dat is de uitkomst van een onderzoek van website Kaboem onder duizend jongeren tussen de 9 en 15 jaar. Meer dan de helft (62 procent) van de ondervraagden zegt normen en waarden belangrijk te vinden.

Kanttekening is wel dat niet meer dan 36 procent weet wat normen waarden precies zijn. Desondanks lijken Tweens, zoals deze leeftijdsgroep wordt genoemd, zich in het dagelijkse leven wel netjes te gedragen. Zo staat meer dan de helft (57 procent) op voor een ouder iemand in de tram en denkt 44 procent van de Tweens wel twee keer na voordat ze een ouder iemand tutoyeren. Andere voorbeeldfiguren genieten ook respect van de jongeren. Zo heeft 72 procent nog nooit een docent uitgescholden en vindt een grote meerderheid (82 procent) dat mensen ook beleefd moeten zijn tegen politieagenten.

Alleen op straat worden de normen en waarden lichtelijk vergeten, meldt het Kaboem-onderzoek. Tweederde van de jongeren gooit wel eens afval op straat en meer dan de helft fietst af en toe op de stoep. Achttien procent heeft zich schuldig gemaakt aan grotere vergrijpen zoals winkeldiefstal.

Een vierdubbel probleem

Waarden en normen hebben te maken met beschaving. In het hanteren ervan laten we zien dat we anders zijn dan dieren waarvoor de wet van de sterkste geldt. Als waarden en normen vervagen ontstaat chaos. Die chaos is er in de Nederlandse samenleving regelmatig. Er is dus sprake van een probleem. Er is sprake van een dubbel probleem, want wie gaat bepalen wat de normen voor de Nederlandse samenleving gaan worden. Als we een interculturele samenleving hebben, wie bepaalt of je je wel in moet laten enten, wie bepaalt dan of je wel of geen sluier om mag, wie bepaalt dat

Het gaat echter om een vierdubbel probleem, want het is maar de vraag of de mensen wel waarden en normen willen. Er wordt wel om geroepen, maar willen ze wel duidelijke waarden en normen, willen ze wel dat ze er op aangesproken worden? Het zijn toch de anderen die het fout doen? Mensen hebben last van de gevolgen van het wegvallen van normen als verantwoordelijkheid en respect. Dat maakt het leven in de samenleving moeilijk. Het is de vraag of men echt wel terug wil naar algemene normen of dat men zich alleen maar irriteert aan de gevolgen van het wegvallen van de normen. In de postmodernistische samenleving heeft men moeite met het erkennen van vaststaande waarden. En als die waarden en normen niet duidelijk zijn komt de samenleving in een sfeer van gedogen, waar we de laatste tijd de wrange vruchten van plukken die een samenleving

kunnen ontwrichten.

Tenslotte blijkt men toch ook weer heel verschillen-de dingen te verstaan onder waarden en normen. Het voldoende correct definiëren valt in de praktijk nog niet mee. Sommige begrippen blijken vage verzamelmegrippen te zijn.

Toch zullen we iets moeten doen om de samenleving leefbaar te houden/maken en grenzen te kunnen stellen. Op basis van waarden en normen kunnen we mensen ook aanspreken en is er een rechtssysteem mogelijk.

Algemeen aanvaardbare waarden en normen?

Een van de centrale gedachten uit het onderzoek naar normen zoals uitgevoerd in opdracht van de Wetenschappelijke Raad voor het regeringsbeleid, was om op zoek te gaan naar algemene normen van de rechtsstaat waar iedereen zich wel in zou kunnen vinden. Het zou dan gaan om waarden/normen als: aanspreekbaarheid (verantwoordelijkheidsbesef), betrokkenheid, zelfwerkzaamheid en gelijkwaardigheid. Het gaat hierbij om de vraag welke waarden/normen universeel zijn, algemeen erkend en onafhankelijk van enig religieus geloof, cultuur of filosofie. (zie www.universele-beschaving.nl).

Sommigen komen dan tot waarden als: geluk, liefde, vrede, vrijheid, respect, rechtvaardigheid, gelijkheid, democratie, universele rechten van de mens, grondwettelijke waarden.

En de school?

Volgens de regering (2004) is het slecht gesteld met de Nederlandse waarden en normen. Ook 80% van de Nederlands bevolking vindt dat Nederlanders fatsoenlijker en beleefder moeten worden.

Volgen een onderzoek uitgevoerd door PanelWizard.com en Trouw, blijkt dat ongeveer de helft van de Nederlanders vindt dat scholen een grotere rol moeten spelen bij de overdracht van normen en waarden, om het probleem bij de oorzaak aan te pakken.

Er zijn ook wel mensen die zeggen dat de school helemaal geen boodschap heeft aan waarden en normen, maar dat dat een zaak is van de ouders.

In het overbrengen van waarden en normen bakken de ouders er de laatste tijd weinig van omdat ze het er nauwelijks nog met hun kinderen over hebben of omdat ze zelf immoreel gedrag laten zien.

Denk maar aan al die vaders die thuis zo lief tegen hun kind doen, maar monsters in het verkeer zijn en weigeren bij het ritsen om iemand voor te laten. Wie moet het de kinderen dan nog bijbrengen? Iedere school moet zich dus de vraag stellen of zij een opdracht heeft m.b.t. de morele opvoeding. Gezien de opname van de woorden waarden en normen in de schoolgids mag men vaststellen dat de meeste scholen zich die taak of zoals sommigen het noemen die *missie* wel stellen. In deze brochure geven we aan hoe u die morele ontwikkeling kunt begeleiden.

Als er scholen zijn die denken dat ze geen opdracht op dat gebied hebben dan is dat struisvogelpedagogiek. Kinderen leren op school in sociale verbanden. Dat is ook een van de meerwaarden van de school. In de voorschoolse periode wordt het moreel gedrag gestuurd en beïnvloed door de ouders, nu komt het kind in een nieuwe sociale situatie van de omgang met leeftijdgenoten. De schoolsituatie zal weer een nieuwe impuls geven aan de morele ontwikkeling. In die zin moet de schoolsituatie gezien worden als een extra bijdrage aan de morele ontwikkeling, een niet te negeren situatie.

Een school kent immers veel morele situaties zoals conflicten, samenspel- en samenwerksituaties.

Aan de orde komen daarbij ook zaken als liegen, pikken, vals spelen, gemeen doen, eerlijkheid, etc.

Zo gauw een leerkracht binnen die sociale verbanden opvoedend bezig is, maakt een leerkracht keuzen. Hoewel men het zich niet altijd realiseert liggen aan die keuzen waarden en normen ten grondslag.

Waardenvrij opvoeden is onmogelijk.

Een voorbeeld:

Zo gauw een leerkracht in een sociale situatie zegt: 'Dat mag niet', hanteert de leerkracht bijvoorbeeld de norm: *je mag anderen niet uitlachen* en dat is gebaseerd op de waarde barmhartigheid of medemenselijkheid.

Op pagina 770 en verder stellen we de waarden en normen van de leerkracht zelf aan de orde.

Waar hebben we het over?

In de praktijk worden waarden en normen nogal eens op een hoop gegoooid. Er zijn ook weinig pogingen gedaan om ze te scheiden. Dat valt ook niet mee, want zo precies lopen de criteria niet. Toch zou het voor de duidelijkheid wel belangrijk zijn om ze van elkaar te onderscheiden.

De waarden

Waarden zijn er op veel gebieden m.b.t. de economie, socialiteit, religie, esthetiek en dan nog de morele en vitale waarden. In dit orthobeeld gaat het om de morele waarden. Onder waarden verstaan we de meer algemene basis waar we de normen vanaf leiden. Wat zijn dan die grote algemene begrippen die de basis van het denken en handelen van mensen

vormen? Voor sommige mensen ligt die basis in een religie. Voor protestants-christelijke mensen ligt de basis in begrippen als gerechtigheid, barmhartigheid, betrouwbaarheid en dankbaarheid. Voor mensen met een islamitische achtergrond ligt dat weer anders. Onderaan deze kolom is een deel van de schoolgids van een islamitische school weergegeven.

Mensen die geen religie als achtergrond hebben, hanteren waarden als medemenselijkheid en zelfontplooiing.

De normen

Een norm is afgeleid van de waarde en heeft een concreter karakter in de zin van een maatstaf, een regel of een richtsnoer.

Bij de waarde *gerechtigheid* hoort dan de norm *rechtvaardigheid* en bij de waarde *barmhartigheid* hoort *begrip hebben voor de ander* en bij de waarde *betrouwbaarheid* hoort *eerlijkheid*.

Maar ook normen als; wat jij niet wilt dat u geschiedt doe dat ook een ander niet, hebben een meer concreter karakter dan de algemene waarde van medemenselijkheid.

Het is hierbij ook duidelijk dat je aan wangedrag af kunt leiden welke waarde en/of norm niet gehanteerd wordt.

Egoïsme is een gebrek aan barmhartigheid en discriminatie is een gebrek aan de waarde vrijheid, corruptie gaat in tegen de waarde van de betrouwbaarheid, etc. (zie de internetsite van B&O-kieswijzer basisonderwijsfolder waarden en normen).

We hebben in de praktijk van de schoolbegeleiding gemerkt dat het discussiëren over of iets nu een waarde of een norm is eindeloos kan zijn. Het is belangrijk dat een school haar algemene schoolvisie formuleert. In die visie staan de belangrijkste waarden meestal wel aangegeven.

Bij het ontwikkelen van die visie kunt u gebruik maken van deel 8 uit de *serie Heel handige hulpmiddelen* met daarin de studiedag over de visie op onderwijs en opvoeding.

7. De school heeft, naast zijn grondslag en kennisoverdracht, de taak om kennisoverdracht, de taak om vaardigheden te ontwikkelen in het perspectief van de Nederlandse samenleving. Het onderwijs gaat er mede vanuit dat leerlingen opgroeien in een multiculturele samenleving. Dat geeft de mogelijkheid om de eigen identiteit vrij te ontwikkelen en vraagt mede om respect en tolerantie voor andersdenkenden.

8. De waarden van de Islam zoals hulpvaardigheid, rechtvaardigheid, tolerantie, vredelievendheid, schaamtegevoel, broeder- en zusterschap staan centraal in het onderwijs. Eveneens stelt de school zich als taak het kind te leren alle mensen als gelijkwaardig te accepteren ongeacht hun nationaliteit, ras, geloof, leeftijd, geslacht of politieke overtuiging.

2.3 De lijst

We stellen nu voor om geen ingewikkelde discussie te houden over of een attitude een waarde is of een norm. In het nu volgende geven we een lijst waar de waarden en normen door elkaar staan aangegeven. Het is belangrijk aan te geven dat niet alle waarden en normen van elkaar te scheiden zijn.

De lijst met waarden en normen

A	
-aanspreekbaarheid	-moed
-acceptatie van het anders zijn	-mondigheid
-ambitie	N
B	-naastenliefde
-barmhartigheid	O
-begrip voor anderen	-oprechtheid
-behulpzaamheid	-openheid
-belangstelling voor anderen	P
-beleefdheid	-plichtsbef
-berouw	-positiviteit (positieve levensinstelling)
-berusting	R
-bescheidenheid	-realisme
-beschermen van de zwakken	-rechtvaardigheid
-betrokkenheid	-rekening houden met anderen
-betrouwbaarheid	-relativeringsvermogen
-bezitsrelativiteit (bedoeld is: je niet zo zeer richten op het hebben, maar meer op het zijn en het betrekkelijke van bezit in laten zien)	-rentmeesterschap
-blijmoedigheid	-respect
C	-respect voor de mening van anderen
-compromissen sluiten, bereidheid om compromissen te sluiten	-respect voor de natuur
-consuminderen	-respect voor het lichaam van anderen
D	-ruimdenkend
-dankbaarheid	S
-dienstbaarheid	-schuld
-democratie	-soberheid
-doorzettingsvermogen	-sociocentrisme (bedoeld is: je op anderen willen richten)
E	-solidariteit
-eer	-spijt
-eerbied	T
-echt zijn	-tevredenheid
-eerlijkheid	-toegeeflijkheid
-empathie	-tolerantie
F	-trouw
-fatsoen	V
G	-veiligheid
-geduld	-verantwoordelijkheid
-gehoorzaamheid	-verdraagzaamheid
-geloof	-vergevingsgezindheid
-gelijkheid	-vertrouwen
-gelijkwaardigheid	-voorzichtigheid
-geluk	-vrede
-gematigdheid	-vredelievendheid
-gemeenschapszin	-vriendelijkheid
-gerechtigheid	-vriendschap
-gevoelens van verbondenheid	-vrijgevigheid
-goed (het goede)	-vrijheid
H	W
-hoop	-waarachtigheid
-hulpvaardigheid	-waarheid
I	-wijsheid
-integriteit	Z
J	-zachtmoedigheid
-jezelf zijn	-zelfbeheersing
L	-zelfontplooiing
-liefde	-zelfopoffering
M	-zelfredzaamheid
-medemenselijkheid	-zelfrespect
	-zelfstandigheid
	-zelfwerkzaamheid
	-zorgzaamheid
	-zuiverheid

Sommigen overlappen elkaar, zijn synoniemen, onderdeelen etc.

De groep en/of het kind

In het voorafgaande ging het vooral om de waarden en normen in het algemeen. Veel van de inhoud van dit orthobeeld kunt u ook toepassen in het kader van een beredeneerd aanbod, dus een leergangonderdeel.

Er zijn echter ook kinderen die vanwege hun mentaliteit problemen veroorzaken. Soms kan het zelfs gaan om gewetenloze kinderen die op geen enkele manier gevoel voor anderen kunnen ontwikkelen en een sterk egoïstische, egocentrische persoonlijkheid vertonen. Als dat dermate ontwrichtende problemen oplevert, is het de vraag of ze in het gewone onderwijs te handhaven zijn. Soms zal het nodig zijn dat deze kinderen het onderwijs volgen op een cluster 4 school voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen. Deze kinderen vertonen over het algemeen agressiegedrag (zie pagina 151 en verder) of ze zijn onder te brengen bij de ODD-kenmerken. (zie blz. 521 en verder).

3. Diagnose

Maak voor de diagnose gebruik van de observatie/vragenlijst van pagina 761.

4. Verklaringen

Op pagina 756 van het voorafgaande zijn de meer maatschappelijke verklaringen gegeven voor het verminderde morele besef bij veel kinderen. Ze krijgen het niet meer mee van thuis en ook de samenleving leert het ze niet meer.

Ook mag men niet de invloed van moderne films computergames onderschatten. Er zijn nogal wat games waarmee kinderen ervaringen opdoen met het gewetenloos uiten van geweld waarbij het omver rijden van een moeder met een kinderwagen veel punten oplevert.

Men reageert dan met: 'Het is maar een spelletje.' Bij sommige kinderen heeft dat invloed op de ontwikkeling van de mentaliteit.

Een extra diagnosetip

U kunt de specifieke diagnosemiddelen die bij dit orthobeeld horen gebruiken, maar u kunt ook de meer algemene diagnosemiddelen uit deze orthotheek hanteren. Zie daarvoor de opzet voor de gedragsdiagnose zoals weergegeven op pagina 21 t/m 40 en dan de diagnosemiddelen:

- diagnosezoekwijzer op pagina 22
- diagnosehulp 1 op pagina 29-33
- diagnosehulp 2 op pagina 34-36
- diagnosehulp 3 op pagina 37
- diagnosehulp 4 op pagina 38-40

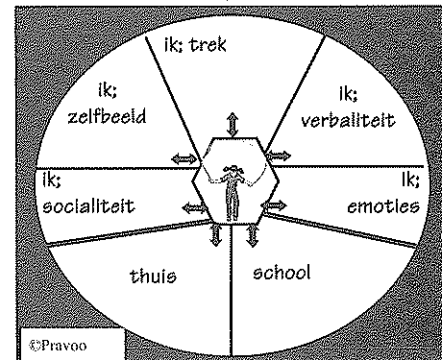
meedogeneloosheid, extreem liegen, ongezeglijkheid, egoïsme, egocentrisme, niet aanspreekbaar zijn, leedvermaak, uitlachen, onverschilligheid, wreed gedrag, pesten, etc.

laag 1

geweten

laag 2

laag 3

Daarnaast zijn er ook kinderen waarbij de ik-trek de basis is voor een matig moreel besef. Het gaat dan om kinderen met persoonlijkheidsstoornissen die beperkingen opleveren voor het ontwikkelen van het moreel besef. Men kan dat ook karakterstoornissen noemen. In Amerika worden die kinderen aangeduid als 'kids who kill'.

Zie in deze orthotheek de kinderen met ODD, ernstige vormen van agressiegedrag, conduct disorders, etc. op pagina 521 en verder.

Uit onderzoek is gebleken dat als kinderen in een thuissituatie zonder affectie opgroeien, de ontwikkeling van het geweten ernstig wordt belemmerd. Deze kinderen worden ook wel kinderen met het gebodensyndroom genoemd.

Gebrek aan waarden en normen kan leiden tot jeugddelinquentie. Als kinderen thuis verwaarloosd worden m.b.t de overdracht van waarden en normen en als er een gebrek is aan sociale controle, dan gaan kinderen de waarden en normen overnemen van subgroepen waarin misdaad geaccepteerd wordt.

Soms is er sprake van een gehechtheidsstoornis. Zie ook pagina 651. De basis voor gewetenloosheid of beperkingen op dat gebied kunnen te maken hebben met het feit dat het kind in zijn vroegste jeugd te weinig mogelijkheden heeft gehad een band met de ouders op te bouwen.

5. Begeleiding

Noteer de gekozen handelingsplaninhouden op het formulier van blz. 44.

5.1 Begeleiding; technieken

Bij de begeleiding van kinderen met problemen op

Diagnostische observatie en vragenlijst Gewetensontwikkeling

Naam/groep:.....

Geboortedatum:/ingevuld op:/ingevuld door:.....

Observaties: formuleer hier concrete situaties van meedogenloosheid, extreem liegen, ongezeglijkheid, egoïsme, egocentrisme, niet aanspreekbaar zijn, leedvermaak, uitlachen, onverschilligheid, pesten, etc.

Vragen

1. *Ik-trek*

1.1 Heeft het kind in zijn jonge leven voldoende gehechtheid kunnen ontwikkelen omdat het voldoende affectie heeft ontvangen?

1.2 Heeft het kind dit meedogenloze en onaanspreekbare altijd al gehad?

1.3 Heeft het kind dit egoïstische en egocentrische altijd al gehad?

2. *Ik-verbaliteit*

2.1 Heeft het kind problemen met het taalbegrip?

2.2 Heeft het kind voldoende mogelijkheden om zich emotioneel te uiten?

3. *Ik-zelfbeeld*

3.1 Welk type zelfbeeld heeft het kind. Zie bijlage 8.2 op blz. 370 en verder voor de wijze van bepaling.

4. *Ik-emotionaliteit*

Heeft het kind bepaalde emotionele problemen?

5. *Ik-socialiteit*

5.1 Heeft het kind bepaalde sociale problemen?

6. *School*

6.1 Hebben andere kinderen last van het kind?

6.1 Leidt het gedrag van het kind tot ontwrichtingen in de dagelijkse gang van zaken?

7. *Thuis*

7.1 Hoe denken de ouders over de waarden en de normen? Hebt u uit de gesprekken met de ouders de indruk dat de ouders wel voldoende begrip hebben voor anderen, redelijk en aanspreekbaar zijn?

7.2 Zijn er problemen in de thuissituatie?

7.3 Zijn de ouders in staat het gedrag van het kind te corrigeren en te werken aan inzicht en moreel besef?

Aanvullende gegevens:

het gebied van de morele ontwikkeling kunt u ook orthopedagogische technieken toepassen. Zie voor de opsomming pagina 49-118.

Bruikbaar voor deze kinderen is de basistechniek:

• 0-1 visualiseren op pagina 51; laat het kind op plaatjes zien wat er gebeurt, welke waarde/norm het kind hanteert en welke waarde/norm het zou moeten

Daarnaast is bruikbaar de volgende techniek:

• techniek 3-15 uitleggen/verhelderen, pagina 102

5.2 Begeleiding; aanvullende mogelijkheden

In dit orthobeeld staat het aanleren van waarden en normen en het behandelen van zgn. denkfouten centraal. De aanpak wordt als volgt weergegeven:

- 5.2.1 de morele ontwikkeling;
- 5.2.2 de morele opvoeding in het algemeen;
- 5.2.3 waarden en normen; de opvoedingstechnieken;
- 5.2.4 de denkfouten;
- 5.2.5 emotioneel uiten;
- 5.2.6 de waarden en normen van de leerkracht.
- 5.2.7 Zie ook....

5.2.1 De morele ontwikkeling

Bij de morele opvoeding gaat het er o.a. om dat men rekening houdt met de fasen in de ontwikkeling. Onderstaand zijn zes fasen in de ontwikkeling weergegeven. Die fasen zullen in het kort worden weergegeven en er zal worden aangegeven wat men in die periode het beste kan doen aan de morele ontwikkeling. De nadruk in de beschrijving zal liggen op de perioden:

- groep 1 en 2;
- groep 3, 4, 5, 6;
- groep 7, 8 en begin voortgezet onderwijs.

fase 1: 0 - 4 jaar

Deze periode kenmerkt zich door egocentrisch denken. Dat wil zeggen dat het kind alleen nog maar vanuit zijn eigen gezichtspunt de wereld kan bekijken. Bij de vraag: Wat is goed?, gaat het vooral om zelf zijn zin te krijgen. Als een kind zegt: 'Dat is niet eerlijk' bedoelt het dat het zelf zijn zin niet kan krijgen. Je moet dan, volgens het kind, goed zijn om je verlangens beloofd te krijgen en om geen straf te krijgen.

fase 2: groep 1 en 2

In deze fase ontwikkelt het kind gehoorzaamheid en leert het zich aan te passen.

Bij de vraag: Wat is goed?, gaat het vooral om het doen wat gezegd wordt. De volwassene is de baas.

Je moet goed zijn om moeilijkheden te voorkomen.

Wat betekent dat voor de opvoeding?

Het kind heeft een duidelijke volwassene nodig, iemand die weet wat zij/hij wil. Het kind moet zich leren schikken naar die volwassene. Soms zal dat betekenen dat u duidelijk aangeeft: je moet nu gehoorzamen. In elk geval is het belangrijk het gewenste gedrag te belonen. Dus veel aandacht aan het kind besteden als het goed gaat.

Probeer de *waaroms* uit te leggen en probeer achter de *waaroms* van het kind te komen. Soms is er sprake van boosheid of jaloezie.

In deze fase wordt er een begin gemaakt met de ontwikkeling van angst voor straf naar moreel inzicht. Probeer het inlevingsvermogen in anderen op gang te brengen door er vragen over te stellen (Wat zou jij voelen?), maar vooral door het gewoon uit te leggen. Veel kinderen moeten dat gewoon eerst enkele keren horen van iemand. Lees samen met het kind boeken over andere kinderen en bespreek expliciet het goed en kwaad in die verhalen met het kind en leg gevoelens en situaties uit.

Geef in elk geval het goede voorbeeld. U kunt alleen eerlijkheid verlangen als u zelf ook eerlijk bent.

fase 3: groep 3, 4, 5, 6

In deze fase staat centraal: *voor wat, hoort wat*.

Het kind wil goede relaties met anderen, maar begint ook kritiek op volwassenen te uiten. In deze periode komt er meerdere malen een cyclus voor van onafhankelijk willen zijn, aanpassen, losmaken en weer meegaand zijn.

Het kind is vooral gericht op het voor zichzelf opkomen.

Ze willen graag goed doen voor iedereen die hen ook goed doen.

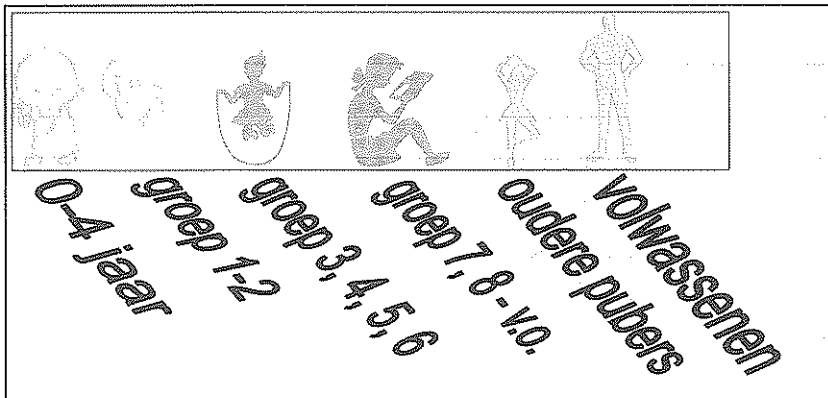
Ze willen goed zijn vanuit eigen belang, nl. wat houd ik er aan over?

Voor de opvoeding betekent dit dat u begrip moet hebben voor de onafhankelijkheidsdrang.

Begin vaak met: 'Ik begrijp wel dat je, maar ik wil nu want

De kinderen krijgen ook begrip voor het principe van de wederkerigheid; 'Ik deed dit voor jou, dan kun jij voor mij wel.....'

Probeer in elk geval te overleggen over zoveel mogelijk dingen. Er worden toch wel dingen achter de rug van de ouders gedaan, maar door over veel dingen te praten, kunt u toch zorgen dat u contact met uw kind houdt.

Probeer in het omgaan met het kind een ontwikkeling te bewerkstelligen van dingen doen om iets terug te doen naar dingen doen uit liefde voor elkaar. Praat met het kind over gevoelens. Zorg ervoor dat het kind het gevoel heeft dat het erbij hoort en dat het mee mag denken en mee mag beslissen over wat er in uw huisgezin/samenlevingsverband gebeurt.

fase 4: groep 7 en 8 en begin voortgezet onderwijs

In deze fase is het kind vooral bezig met dat hij aardig moet zijn en dat hij moet beantwoorden aan de verwachtingen van anderen. Het kind wil goed zijn, zodat anderen ook goed over het kind gaan denken en kan het kind zichzelf ook goed vinden.

Er is in deze fase een begin van een ontluikend geweten. Het kind wil voldoen aan een zelfbeeld en aan een innerlijke norm en minder aan 'omdat het moet van anderen.' In de vorige fase ging het om; als anderen je goed behandelen, doe je dat ook. Nu is het meer: wat jij niet wilt dat u geschiedt. Ze ontdekken ook dat oog om oog weinig zin heeft. Kenmerkend voor deze periode is de reactie op de koekjesvraag. Daarbij gaat het om: wat moet er gebeuren als drie kinderen een koekje krijgen en de kleinste van de drie laat zijn koekje per ongeluk in het water vallen. Kinderen in de vorige fase zullen zeggen: 'Dat is dan pech.' Ze hebben alle drie evenveel gekregen. Degene die wel voorzichtig waren hoeven niets te geven aan degene die niet voorzichtig was. Kinderen in deze vierde fase zullen aangeven dat het eerlijk zou zijn als de twee grotere kinderen een stukje van hun koekje aan de kleinste zouden geven. Omdat kleine kinderen soms niet weten hoe ze voorzichtig moeten zijn. Het starre gelijkheidsbeginsel heeft plaats gemaakt voor een beminnelijker rechtvaardigheidsgevoel. Kinderen in deze vierde fase kunnen al wat milder oordelen.

Ook het elkaar vertrouwen komt op gang. In deze fase kunnen kinderen ook al abstract denken over hun eigen gedrag en denken. Toch zijn ze nog geen zelfbepalende persoonlijkheid en zijn ze nog wel erg afhankelijk van wat anderen doen; 'Iedereen doet het.'

Voor de opvoeding is een positieve relatie en een hecht gezinsleven belangrijk. Doe een appèl op de coöperatie (meehelpen/meedenken), probeer problemen niet uit de weg te gaan maar naar oplossingen te zoeken en zorg dat u als ouders/verzorgers regelmatig ook even wat alleen met een kind doet. Help het kind zichzelf te leren kennen en maak het bewust van wie het is.

Vergelijk het kind niet steeds met anderen, maar steun en stimuleer het. Bespreek ook expliciet waarden als beleefd zijn, vriendelijkheid, oprechtheid, etc. Stimuleer onafhankelijkheid en wees ook zelf, als ouder, onafhankelijk en zeker.

Stimuleer ook het voor zichzelf opkomen.

De resterende fasen

Na de besproken fasen ontwikkelt de oudere puber verantwoordelijkheden t.o.v. de sociale groep en komt hij daar ook langzaam van los en krijgt hij echt een eigen mening. De bijna volwassene heeft ook een behoefte aan een ideologie; in welke maatschappij wil ik leven?

Bij de volwassene kan er sprake zijn van een principeel geweten, van respect en: kan men zich aan afspraken houden en kan men verantwoordelijkheden in de samenleving dragen.

5.2.2 De morele opvoeding in het algemeen

Bij de ontwikkeling van moreel besef gaat het om:

- het basisbegrip: respect;
- de fasengerichte opvoeding;
- de pedagogische aanpak van de natuurlijke en expliciete aanpak;
- het goede voorbeeld geven.

Het basisbegrip: respect

Een centraal begrip in de morele opvoeding is het begrip *respect*. Daarbij gaat het erom dat u kinderen zo begeleidt dat ze zichzelf en anderen waardevol vinden. Dat betekent vooral positieve dingen horen en zeggen over jezelf en anderen, proberen te begrijpen waarom anderen iets doen en niet meteen gedrag van anderen afkeuren.

Daarbij is ook een uitgangspunt: *wat jij niet wilt dat u geschiedt, zo doe dat ook een ander niet*.

Voor de school- en thuissituatie betekent dit dat u zoveel mogelijk probeert te voorkomen dat u een kind dwingt om iets te doen, ...*omdat ik het zeg....!*

Je mag als ouder eisen aan kinderen stellen, maar neem de tijd ervoor om uw eisen en opdrachten te verduidelijken. Geef ook aan dat u de wens van het kind begrijpt, maar dat er nu redenen zijn waarom het anders moet.

De fasengerichte opvoeding

Voor de begeleiding van de ontwikkeling van het moreel besef is het belangrijk dat u weet hoe dat proces ontwikkelingspsychologisch verloopt. Op pagina 762-763 is de ontwikkelingspsychologie van de morele ontwikkeling weergegeven, daarbij hebben we ons grotendeels gebaseerd op de ideeën van Lickona en Ytsma. Voor meer details kunt u ook het boek *Als kinderen je een zorg zijn* bestuderen. In de aangegeven fasen is te zien hoe kinderen denken, wat ze aankunnen en wat de aan te bevelen pedagogische benadering is in die fase. De begeleiding van de morele ontwikkeling kunt u het beste vergelijken met het AVI-lezen. Als het doel van het AVI-lezen is het verbeteren van het technisch lezen dan is het bij het AVI-lezen zo dat kinderen boeken krijgen op een niveau hoger dan hun beheersingsniveau. Voor de morele ontwikkeling geldt dan ook dat u al vanaf groep 1 het goed en kwaad kunt bespreken en uitleggen waarom iets wel of niet mag/kan/beter is.

U zet dan al vast het pannetje op het vuur om het voor te verwarmen. Begripsmatig begrijpen de kinderen nog niet alles en gaat het inleven in anderen nog moeilijk, maar als u niet in de aangegeven ontwikkelingsfasen al een stapje hoger gaat zitten dan:

- laat u een kans liggen om de daaropvolgende fase voor te bereiden;
- loopt u de kans dat als de volgende fase er is, het pannetje niet opgewarmd is en de opvoeding in een koude pan valt en dus minder effect zal hebben;
- loopt u de kans dat u de gewetensontwikkeling niet voldoende stimuleert en is het mogelijk dat als kinderen zo rond het 12e jaar het allemaal zullen moeten begrijpen het te laat is.

De pedagogische aanpak van de natuurlijke en expliciete aanpak

In de inleiding hebben we aangegeven dat er m.b.t. de waarden- en normen-ontwikkeling kant en klare pakketten zijn zoals het pakket Kinderen en omgaan met waarden en normen in de vorm van een praktijkboek en drie werkboeken, uitgegeven in Hilversum bij Kwintessens. Die benadering is overdone en ook onverstandig. Men spreekt in dat pakket zelfs over oefeningen. Wij pleiten voor de natuurlijke en expliciete aanpak.

Het natuurlijke kenmerk

Losse lesjes in moraal, filosofie, waardenleer zijn zinloos. In de inleiding is aangegeven dat iedereen wel weet dat er waarden en normen zijn, maar om ze concreet op te noemen en aan te geven hoe je ze hanteert valt voor de meeste mensen tegen.

Het is voor velen toch iets vaags, terwijl het dat eigenlijk niet is. Bij de waarde *betrouwbaarheid* met de norm *eerlijkheid* gaat het om de concrete situatie of je moet zeggen of je iets gedaan hebt of niet. Liegen is niet iets vaags maar even concreet als praten over voetbal.

Bij de natuurlijke aanpak gaat het niet om het praten n.a.v. een verhaaltje of een tekst op een werkblad of om het zingen van een liedje, maar het gaat over het gedrag van kinderen, over hoe ze zichzelf gedragen en wat ze van het gedrag van anderen vinden. Daarbij kunt u wel een keer een tekst gebruiken als inleiding, maar het moet uiteindelijk gaan om hun eigen attitude.

Jonge kinderen na laten denken over eerlijkheid in de wereldhandel of de solidariteit onder arbeiders is de ver-van-hun-bed-show. Voor bovenbouwkinderen ligt dat wat anders.

Omdat kinderen nog niet op de hoogte zijn van het gegeven dat hun handelen een waarde en norm laat zien is het belangrijk dat de leerkracht dat aan de orde stelt (het expliciete kenmerk), maar dan vooral in levensechte dagelijkse situaties.

Dat betekent voor uw pedagogisch handelen dat u:

- zelf de normen en waarden moet kunnen onderscheiden en benoemen

- als school moet weten welke waarden en normen u belangrijk vindt om aan de orde te stellen
- een discipline moet hebben om de kinderen ook steeds te laten zien wat de basis is van hun handelen.

Het expliciete kenmerk

Een kenmerk van de morele ontwikkeling moet zijn dat het 'beestje' bij zijn naam wordt genoemd. Dat betekent twee dingen:

- de kinderen moeten de begrippen leren;
- de kinderen moeten leren om na te denken over de achtergrond van hun eigen handelen.

Sommige mensen zeggen wel eens: 'Mijn moeder zei altijd ...' Daarbij is in elk geval duidelijk dat het gaat om iemand met een duidelijke visie.

Probeer situaties uit te leggen en stimuleer kinderen na te laten denken; Wat zou jij voelen/doen in die situaties? of; Hoe zou iemand zich voelen?

Expliciteren is het nadrukkelijk bespreken en aan de orde stellen en niet afwachten of kinderen het zelf wel ontdekken. Als u op school een basis vindt vanuit een ideologie of vanuit een godsdienst is het belangrijk aan te geven wat die visie concreet betekent voor de waarden en normen.

Zie ook de over het algemeen vage en weinig concrete stukjes in de schoolgidsen. Zie het voorbeeld onderaan.

5.2.3 Waarden en normen; de opvoedings-technieken

Bij de pedagogische aanpak van de natuurlijke en expliciete aanpak worden technieken gebruikt. Het gaat dan om:

a. Begrippenintroductie

Neem als school de waarden en normen van pagina 759 en kies met elkaar de waarden en normen die u belangrijk vindt.

Het is het beste dat te doen in combinatie met de visie op het onderwijs. De keuzen die u maakt worden bepaald door wat u al opgeschreven hebt over de algemene uitgangspunten van uw school.

Plaats de morele begeleiding eventueel binnen de bakjesaanpak, maar als u al een bepaalde methode hanteert voor de andere aspecten van de sociaal-emotionele ontwikkeling kunt u de waarden en nor-

centraal staan. Dat houdt in, dat we het kind enerzijds stimuleren tot een positieve inzet en anderzijds het kind corrigeren wanneer het een ander of zichzelf benadeelt. Het is belangrijk het kind in een sfeer van onderling vertrouwen te leren samenwerken. Samen met het kind op weg om het leven te ontdekken. Zo kan het kind waarden en normen leren eigen te maken d.m.v. voorleven, ervaren, doen en laten.

men ook als 'losstaande' ontwikkelingsinhouden opnemen.

b. Verhelderen

We stellen u voor om met elkaar te bepalen in welke groep u welke waarden en normen aan de orde wilt stellen. Dat betekent dat u een leergang voor de school maakt.

De basisaanpak is:

- a. U introduceert een norm of waarde aan de hand van een concrete dagelijkse situatie, iets dat u de kinderen hebt zien doen, iets dat u is overkomen, iets dat u in de krant hebt gelezen.

In elk geval iets waar de kinderen mee geconfronteerd zijn of kunnen worden.

U noemt een situatie en zegt hoe dat heet.

Bijvoorbeeld: ...wat Flip doet, noemen we *eerlijk*, wat daar gebeurt is *onrecht*, Sandra kun je *vertrouwen*, Tim heeft *respect* voor de natuur, Floor is *verantwoordelijk* voor wat ze gedaan heeft, etc.

- b. U vertelt concreet wat er zo positief is aan die waarde of norm.

• Als u het hebt over vergevingsgezindheid als waarde dan legt u uit dat iedereen wel eens fouten maakt, dat je het zelf ook nooit helemaal voor 100% goed doet en dat het ook voor jezelf ook voordelen heeft als anderen tegen jou zeggen: zand er over.

Varianten

Bezig zijn met waarden en normen houdt in erover praten en elkaar eraan herinneren. De variatie in werkvormen is niet zo bijzonder groot. Introduceer het zoals is aangegeven en vraag de kinderen iedere ochtend waar ze die dag aan gaan denken. Bekijk of er die week concrete situaties zijn, waar u met het motto van de week bij aan kunt sluiten. Waarden en normen zijn t.a.v. expliciet noemen van die abstracte begrippen vooral een onderwerp voor groep 7 en 8. Maak lijsten met daarop alles wat er die week met die waarde of norm te maken heeft.

Als u enkele waarden en normen hebt behandeld, kunt u op den duur bij bepaald gedrag dat u tegenkomt in teksten of in het dagelijkse leven vragen hoe het heet zoals die persoon zich gedraagt. Het voordeel van dit onderwerp is dat het per definitie over positieve waarden en normen moet gaan. Kinderen leren er niets van als u alleen ongewenste waarden

en normen bespreekt. Zoek het dus vooral in de deugden.

Probeer ook met de oudere kinderen te kijken wat zij zelf een belangrijke waarde of norm vinden. Sommige kinderen vinden eerlijkheid belangrijk, anderen respect voor de natuur, etc. Op die manier kunt u de ontwikkeling van de eigenheid van de kinderen stimuleren.

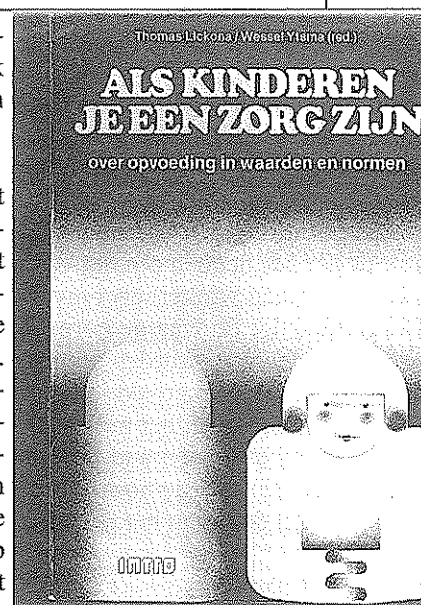
Laat de kinderen op een kaart hun belangrijkste waarde/norm noteren en daarbij aangeven wat zij daaronder verstaan. Door dat op te schrijven worden ze zich er nog meer van bewust.

Vraag de kinderen ook hun ouders te vragen wat zij een belangrijke waarde of norm vinden.

Als u op een school werkt vanuit een bepaalde levensovertuiging, bekijk dan welke waarden en normen daar vanuit als belangrijk worden aangegeven. Oudere kinderen kunt u ook de discussie over waarden en normen laten houden.

c. Confronteren

In de voorafgaande technieken is het onderwerp van de behandeling van de waarden en normen op de positieve manier benaderd. U mag het ook op de negatieve manier benaderen. U bespreekt dan met de kinderen ongewenst gedrag of ongewenste situaties en u geeft aan welke gedachte daar achter ligt. Oudere kinderen laat u zelf ook nadenken of over wat er achter zit.

„Onderwijzers hebben er heel veel last van dat hun ideeën botsen met die van ouders. Een leerkracht zegt heel vaak: als ik vroeger iets uithaalde op school, kreeg ik thuis nog een keer op mijn falie. Nu staan – generaliserend gezegd – de ouders in de school en eisen hun gelijk ten opzichte van de leerkracht. Die invloed is te groot.”

„Dat maakt een leerkracht onzeker in zijn functioneren. Pak ik die leerling nog wel aan op het moment dat ik vind dat het nodig is? Ik weet zeker dat ik dan om kwart voor vier een boze ouder op de stoep heb.”

„Als het over normen en waarden gaat, wordt met een beschuldigende vinger naar het onderwijs gewezen: daar gaat het fout. Onderwijzers hebben nog steeds een roeping. Ze zijn constant bezig om kinderen gedragsregels mee te geven. Maar je ziet normen en waarden langzaam afglijden, helaas ook die van onderwijzers. Die gedragsregels zijn voor kinderen niet meer helemaal duidelijk. Of misschien dŭrven we het niet duidelijk te stellen. Dŭrven we nog wel mensen te corrigeren?”

Onderwijzers hebben er

Bijvoorbeeld:

-bij het eten mag je iets van de schaal pakken en dan neem je altijd het grootste stuk. Daarachter ligt de waarde/norm: die anderen zijn niet belangrijk, ik moet zorgen dat ik het meeste krijg. Daar gaat het uiteindelijk om.

-anderen uitlachen. Daarachter ligt de waarde/norm: je mag plezier hebben om het verdriet van anderen.

-je loopt in een winkel iets omver en laat het liggen. Daarachter ligt de waarde/norm: dat hoef ik niet op te pakken, want zij worden ervoor betaald.

-je gooit een lege verpakking op straat. Daarachter ligt de waarde/norm: het milieu is niet belangrijk.

-je neemt mee wat iemand heeft laten liggen. Daarachter ligt de waarde/norm: had hij maar niet zo stom moeten doen om het te laten liggen.

d. Bewust maken

Bewust maken wil zeggen dat u regelmatig kansen moet benutten om de waarden en normen op de positieve/stimulerende/confronterende manier uit te leggen en daar gesprekken over te hebben.

Bij kinderen in de onderbouw zal dat veelal verhelderen en uitleggen zijn en bij oudere kinderen kunt u ook vragen naar:

- de eigen mening: wat vinden jullie daarvan?
- het eigen gedrag: zouden jullie dat ook zo doen?, zo ja, waarom, zo nee waarom?
- de onderliggende waarden en normen aangeven.

e. Luisteren naar elkaar

Een belangrijke betekenis moet gegeven worden aan het leren luisteren naar elkaar. Als u dan ook gesprekken hebt over morele zaken is het belangrijk om niet alleen op het spreken van de kinderen te letten, maar evenveel aandacht te besteden aan het luisteren naar elkaar in de vorm van de juiste luisterhouding, de toon naar elkaar, het respect voor elkaar, het reageren op elkaar, het aansluiten bij wat iemand zegt, het vragen stellen, het sociocentrisch zijn en het niet steeds egocentrisch alleen maar over jezelf willen hebben.

Bij de oudere kinderen mag u wat meer aandacht besteden aan het beargumenteren, het hanteren van de juiste woorden en het uitleggen van de waaroms. Kinderen moeten leren om hun eigen mening en gevoelens te benoemen, maar ook die van anderen.

f. Herinneren

Ook als u niet met de bakjesaanpak werkt, is het aan te bevelen de waarden en normen op de aangegeven manier te benaderen. Dat wil zeggen dat u op maandag een waarde/norm introduceert gedurende tien minuten of een kwartier en dat u de rest van de week daar iedere dag even op terug komt.

Het is aan te bevelen om dat terugkomen te doen naar aanleiding van concrete dagelijkse situaties.

g. Het juiste voorbeeld geven

Belangrijk is ook dat het kind in zijn omgeving de juiste voorbeelden ziet. Enkele vragen voor opvoeders zijn dan:

- Bent u eerlijk naar de kinderen?
- Blijft u rustig?
- Kunt u tegen kritiek?
- Wat doet u voor anderen, bent u dienstbaar? Kunt u eisen aan het gedrag van kinderen stellen als u zelf ook weinig voor anderen doet?
- Wat doet u bij problemen? Probeert u problemen uit de weg te gaan of ze juist te bespreken en op te lossen?
- Wat doet u als u blij/bedroefd bent: uit u zich makkelijk?
- Wat vindt u belangrijk in het leven?

Op een ouderavond in Maastricht over waarden en normen kwamen ook vragen aan de orde als:

- Mogen kinderen met oorlogsspeelgoed spelen?
- Is het goed dat ze naar Goede Tijden, Slechte Tijden kijken?

In de discussie op de ouderavond werd opgemerkt dat uit onderzoek is gebleken dat oorlogsspeelgoed en akelige dingen zien op de tv. niet duidelijk negatief zijn voor kinderen.

Kinderen verschillen m.b.t. hun karakter en veerkracht. Toch willen we aangeven dat niet het wetenschappelijk onderzoek bepaalt wat uw kinderen wel of niet mogen. Dat bepaalt uzelf. Als met onderzoek aangetoond zou kunnen worden dat Goede Tijden, Slechte Tijden niet schadelijk is voor kinderen moet u zich toch afvragen of u een achtjarige een maand in spanning wilt laten zitten of Arnie wel of niet de verkrachter is.

U zou kunnen zeggen dat kinderen kindzorgen moeten hebben en volwassenen volwassen-zorgen. U zou kunnen zeggen dat u oorlog verderfelijk vindt en dat u er daarom ook moeite mee hebt dat kinderen dat spelen.

Boven de onderzoeksgegevens van wetenschappelijk onderzoek (die elkaar ook nogal eens tegenspreken) staan uw eigen normen en waarden.

- Bent u zelf echt? Laat u zien aan kinderen wie u bent of speelt u altijd spelletjes en rollen en bent u op de vlucht voor uzelf?
- Manipuleert u anderen of overmeestert u anderen?
- Wat duidelijk is, is dat u als leerkrachten identificatiefiguren voor kinderen bent en dat betekent dat ze veel van u over kunnen nemen of zich juist tegen u af gaan zetten.

5.2.4 Denkfouten

Iedereen die dagelijks met kinderen omgaat, kan gedrag bij kinderen waarnemen dat vanuit eigen waarden en normen niet kan worden geaccepteerd. Vaak zal het daarbij gaan om dingen die u zelf ook niet (zo makkelijk) zou doen ten aanzien van anderen of ten aanzien van materialen. Dat betekent dat u probeert vanuit bepaalde waarden en normen te functioneren. Zo goed en zo kwaad als dat gaat, want helemaal consequent en principieel in hun handel en wandel zijn maar weinig mensen. Kinderen komen vaak uit milieus waarin waarden en normen gehanteerd worden die anders zijn dan de uwe. Soms kan het voorkomen dat kinderen, althans zo lijkt het, bijna zonder waarden en normen opgroeien. Dat kan botsen met uw eigen waarden en normen. Vaak zult u denken: wat ze thuis doen, moeten ze zelf maar weten, maar op school...

Enkele voorbeelden:

- Er zullen maar weinig leerkrachten zijn die accepteren dat kinderen elkaar slaan, terwijl dat toch in heel wat gezinnen voorkomt.
- Er zullen maar heel weinig leerkrachten zijn die accepteren dat kinderen spullen van school stelen, terwijl er heus kinderen opgroeien met een matig besef van *het mijn en het dijn*.
- Er zullen maar weinig leerkrachten zijn die accepteren dat kinderen schreeuwen in de klas, terwijl in veel gezinnen nogal wat naar elkaar toegeschreeuwd wordt.

Bij onacceptabel gedrag komt u er niet onderuit om in te grijpen. Dat ingrijpen gebeurt altijd vanuit uw eigen waarden en normen. En soms mede vanuit een visie die de school in het schoolwerkplan heeft staan en als grondslag van het onderwijs beschouwt.

Het bijzondere aan het gedrag van kinderen (en volwassenen) is, dat het gebeurt vanuit waarden en normen. Bij veel kinderen gaat het om *impliciete* normen. Ze gedragen zich zoals ze het afgekeken hebben, of zoals ze het geleerd hebben. Relatief weinig kinderen hebben ouders die het *waarom* en de *bron* van hun eigen handelen expliciet met de kinderen bespreken.

Onder het gedrag van kinderen (en volwassenen) liggen vaak niet-uitgesproken visies op waarden en normen. Soms zijn ze ook heel duidelijk wel expliciet uitgesproken, zoals: 'Als iemand je aanraakt, sla je maar twee keer zo hard terug, want ...'

Zo zijn er kinderen die anderen omduwen, gewoon omdat ze die ander niet leuk vinden.

Onder die gedragingen zit een mentaliteit of een impliciete gedachte.

Veel van die gedachten kunnen *denkfouten* genoemd worden, omdat het vanuit de christelijke visie van naastenliefde, de humanistische visie van medemenselijkheid, of een visie vanuit een andere godsdienstelijke of maatschappelijke stroming een onzinnige gedachte is, oftewel: een denkfout.

Het lijkt zo logisch: *als je iemand niet leuk vindt,*

plaag je zo iemand toch.

Er zijn veel volwassenen die in hun werksituatie diezelfde visie hanteren.

Tegenover iedere denkfout, oftewel onzinnige visie, stellen we een zinnige visie. En die is bijvoorbeeld: *als je iemand (echt) niet leuk vindt, ga je haar of hem uit de weg.*

Met die visie kom je maatschappelijk gezien veel verder, omdat die visie minder menselijk verdriet oplevert. En dat is toch het doel van de ontwikkeling van een samenleving: het gelukkig maken van haar leden. U kunt de kinderen erop wijzen niet te snel te oordelen. Iemand kan op het eerste oog niet zo leuk zijn en als je probeert begrip op te brengen voor iemand of iemand beter leert kennen, dan kan het allemaal ook erg meevallen.

Concreet betekent dit, dat u in sociaal-emotionele situaties van kinderen denkfouten kunt waarnemen die onzinnige visies weergeven en dat u daar een zinnige visie tegenover zou moeten kunnen plaatsen.

We noemen het *denkfouten*, omdat ze *onzinnig* zijn en omdat er vaak *oppervlakkig denken* (*vooroordelen, onwetendheid*) aan ten grondslag ligt.

Uitgangspunten

De werkwijze bij het behandelen van de mentaliteitsaspecten is:

- a. U introduceert de denkfout, bijvoorbeeld: *Als je iemand niet aardig vindt, mag je haar/hem plagen.*

Maak daarbij gebruik van de introductievormen zoals aangegeven bij de begrippen. Zet de denkfout even op het bord (vanaf groep 4) zodat de kinderen zich bewust kunnen worden van die fout. Bespreek met de kinderen dat je niet iedereen aardig hoeft te vinden, maar dat je elkaar ook niet onnodig op gaat zoeken als je elkaar niet aardig vindt. Veeg na de eerste bespreking de fout weer van het bord.

- b. U vraagt de kinderen wat zij daarvan vinden.

- c. U vertelt ook zelf concreet wat er fout is aan die handelwijze. Leg de kinderen duidelijk uit welke denkfout er achter ligt. U zou kunnen zeggen dat sommige kinderen zo doen, omdat ze bijvoorbeeld: *-denken dat je iemand mag plagen als je hem of haar niet aardig vindt*

-denken dat als spullen niet van jou zijn, je er ook niet netjes mee om hoeft te gaan.

- d. Leg de kinderen uit dat dat onzin is. Als je iemand niet aardig vindt, is er een andere mogelijkheid om daar mee om te gaan, nl. iemand uit de weg gaan. Je moet met spullen van anderen netjes omgaan, want jij vindt ook dat anderen netjes met jouw spullen om moeten gaan. Bovendien is het onzin om spullen zo maar te vernielen; dat heet vandalisme.

- e. Geef het alternatieve gedrag aan. Dat is het tegenovergestelde van de denkfout. Als de denkfout is: *Als je iemand niet aardig vindt, mag je hem/haar plagen.* Dan is het gewenste alternatieve gedrag: *Als je iemand niet aardig vindt, dan laat je zo*

iemand met rust en zoek je hem/haar niet onnodig op. Leer de kinderen zo (vanuit een situatie met een denkfout) zinnig en alternatief gedrag aan.

• f. Maak dat alternatieve gedrag tot motto van de week door de kinderen iedere dag even aan dat motto te herinneren. Vraag ze als ze binnenkomen/naar buiten gaan waar ze ook al weer aan moeten denken. Bezig zijn met de sociaal-emotionele attitude bestaat uit erover praten en eraan herinneren. De variatie in werkvormen is niet zo bijzonder groot. Introduceer het zoals is aangegeven en vraag de kinderen iedere ochtend waar ze die dag aan gaan denken.

• h. Bekijk of er die week concrete situaties zijn, waar u met het motto van de week bij aan kunt sluiten.

Voorbeelden van denkfouten

In het nu volgende worden enkele denkfouten aangegeven. Kies daar de denkfouten uit die u binnen uw eigen school/groepspraktijk herkent en neem die op in de leergang voor de hele school.

De voorbeelden:

-Als spullen niet van jou zijn, hoef je er ook niet netjes mee om te gaan. Dit kan o.a. leiden tot: vandalisme, slordig/roekeloos gebruik van andermans spullen.

-Als je boos bent, moet je alleen aan jezelf denken. Dit kan o.a. leiden tot: agressiegedrag, vandalisme.

-Als je iemand niet leuk vindt, mag je haar of hem plagen. Dit kan o.a. leiden tot: pesten/plagen, zondebok-ontwikkeling.

-Je moet altijd proberen je zin te krijgen. Dit kan o.a. leiden tot: overdreven geldingsdrang, ruzie, agressiegedrag.

-Als iemand niet zo sterk is, mag je haar/hem plagen.

Dit kan o.a. leiden tot: pesten/plagen, zondebok-ontwikkeling, agressiegedrag.

-Als iemand er niet zo leuk uit ziet, zal zij of hij ook wel niet leuk zijn. Dit kan o.a. leiden tot: pesten, plagen, zondebokontwikkeling.

-Als iets bij iemand misgaat, moet je haar of hem uitlachen. Dit kan o.a. leiden tot: pesten/plagen.

-Het gaat in het leven om wat je hebt. Dit kan o.a. leiden tot: materialisme, hebberigheid, niet kunnen geven, stelen. -Meisjes zijn minder dan jongens. Dit kan o.a. leiden tot: pesten/plagen, negatief vrouwbeeld.

-Ik hoef niet te helpen met opruimen, want ik heb daar niet mee gespeeld.

-Wat ik gevonden heb, mag ik houden.

-Als iemand mij slaat, mag ik terugslaan.

-Je hoort niet te huilen. (Of: jongens horen niet te huilen.)

-Als ik niet meegedaan heb, hoef ik ook niet op te ruimen.

-Hij heeft in zijn broek geplast, dus hij is een baby.

-Naast een meisje zitten is raar (voor jongens).

-Naast jongens zitten is raar (voor meisjes).

-Afval mag je in de berm gooien, dat ruimt de gemeente wel op.

-Het zijn altijd de buitenlanders die voor herrie zorgen.

-Als ik niet kan winnen, mag ik vals spelen.

-Als je een grote mond hebt, doet iedereen wat jij wilt.

-Als je de oudste bent, mag je de baas spelen.

-Als je iets mooi vindt, mag niemand eraan zitten of er mee spelen.

-Als je iets wilt hebben wat een ander heeft, mag je het afpakken.

-Als ik iemand niet mag, zeg ik dat gewoon.

-Ik mag zelf weten wat ik doe, daar heb jij niets over te zeggen.

-Als ik iets leen, mag ik het houden.

-Daar mag je niets van zeggen, want ik mag dat van mijn papa en mama.

-Als je geen zin hebt, ruim je het niet op.

-Als je iemand niet leuk vindt, geef je die persoon geen hand.

-Als je er anders uit ziet, hoor je er niet bij.

-Je moet gewoon doorrijden als je een ongeluk/beschadiging hebt veroorzaakt.

-Als je je zin niet krijgt, mag je gaan schreeuwen.

-Je moet niets voor niets doen.

-Als ik ruzie heb, mag ik er een ander bijhalen om mij te helpen.

-Negers zijn dommer dan blanken. Dit kan o.a. leiden tot: discriminatie, agressiegedrag.

-Als ik fouten maak, ligt dat aan de ander.

-Ik ben groter dus sterker. Dus ik ben de baas.

-Als je bij ze wilt horen, moet je met ze meedoen, ook als ze dingen doen die verkeerd zijn.

-Kleine kinderen mag je plagen.

-Als je boos bent, loop je weg.

-Omdat ik bruin/zwart ben, word ik gediscrimineerd.

-Die jas op de grond is niet van mij, dus hoef ik hem ook niet op te rapen.

-Als iemand iets fout doet, mag je lachen.

-Als er onder schooltijd iets is gebeurd, mag je iemand na schooltijd terugpakken.

-Als je niet goed kunt praten, zul je wel dom zijn.

-Als iemand je slaat, mag je terugslaan.

-Als een ander iets doet, mag ik het ook. Dat kan o.a. leiden tot: ongehoorzaamheid, etc.

-Als iemand iets doet, zelfs al gebeurt het per ongeluk, doe je het gewoon terug.

-Als de juf/meester er niet is, gelden de afspraken niet. Dat kan o.a. leiden tot ongehoorzaamheid, ruzies, etc.

Achtergronden

Bij kinderen hebben denkfouten in de eerste plaats te maken met wat ze thuis zien en/of horen. Kinderen zien hoe hun ouders zich gedragen. Ze zien bijvoorbeeld dat hun vader of moeder niet eerlijk is als de bakker per ongeluk een euro te veel teruggeeft. Want in plaats van die euro terug te geven aan de bakker, zegt de ouder: 'Dan moet hij maar niet zo dom doen.' Hoe ouder kinderen worden, des te groter wordt de invloed van de omgeving. Daarbij moet u denken aan de buurt waarin ze wonen, de vrienden die ze hebben

en de media die op hen inwerken.

Tussen al die invloeden staat de school. Of meer toegespitst: u als leerkracht.

Negeren kunt u niet. Niets doen kunt u niet. Dus bent u gedwongen om te reageren op gedrag en op denkfouten van kinderen. Dat is ook goed, want veel kinderen hebben u nodig. Van u kunnen ze een ander verhaal horen.

Reageren op denkfouten.

In het voorafgaande is al aangegeven dat u iets zou moeten doen aan het verschijnsel *denkfouten*. Uit diverse onderzoeken is gebleken, dat 'net doen of je neus bloedt', de houding en mentaliteit van kinderen alleen maar doet verslechteren. U kunt tegenwerpen: 'Maar wat ik op school opbouw, wordt thuis weer afgebroken.' Toch is in het voorafgaande aangegeven dat u, ook met die tegenwerping, niet alles accepteert. Voor u zijn er ook grenzen. Waarom niet accepteren dat kinderen met boeken gooien en wel accepteren dat ze elkaar vernederen? Bovendien zijn er veel goede redenen om iets aan die denkfouten te doen:

- De maatschappij heeft u de opdracht gegeven vormend/opvoedend met kinderen bezig te zijn;
- Veel kinderen kunt u nog wat bijsturen;
- Bepaalde kinderen kunt u kennis laten maken met andere waarden en normen dan die ze van huis uit gewend zijn. En dat kan een vormende waarde hebben;
- Zinnige gedachten inzake de omgang met anderen kunnen de sfeer in de groep en op school er prettiger op maken;
- Als u vindt dat de school uitsluitend een onderwijsinstituut is, dan nog is het aan te bevelen iets aan de denkfouten te doen, omdat een betere sfeer in de groep ook de leerresultaten bij de meeste kinderen kan verbeteren.

Drie soorten benaderingen

Bij het omgaan met denkfouten kunt u drie benaderingen hanteren: tegenoverstellen, expliciteren, verwerken.

Probeer tegenover de denkfouten die u aan gaat pakken een *tegenovergestelde* zinnige gedachte te plaatsen.

Bijvoorbeeld:

-*Onzinnig*: als je iemand niet leuk vindt, mag je haar of hem plagen.

-*Zinnig*: als je iemand (echt) niet leuk vindt, ga je haar of hem uit de weg.

of:

-*Onzinnig*: met spullen die niet van jou zijn, hoef je ook niet netjes om te gaan.

-*Zinnig*: met spullen van anderen moet je netjes omgaan, want ... (dat zou jij ook graag hebben, als anderen met jouw spullen omgaan; of: het is onzin spullen van anderen te vernielen, etc.)

Zeer belangrijk bij het omgaan met denkfouten is het *expliciteren*.

Dat wil zeggen: het *bewust maken* van de denkfout. Daartoe vertelt u een verhaal, of u vertelt iets dat u gezien hebt. Ook vertelt u wat de denkfout in die situatie is. Dat moet u zo duidelijk mogelijk uitleggen. Daar laat u de kinderen op reageren en eventueel aanvullingen op geven. Kinderen kunnen vaak de denkfout wel detailleren. Daarna geeft u de tegenovergestelde zinnige gedachte en u laat de kinderen daar ook op reageren en aanvullingen op geven. Bij jonge kinderen past u het taalgebruik en de inhoud natuurlijk aan, maar ook in groep 1 en 2 kunt u het over denkfouten hebben. Vooral het bespreken van de zinnige gedachte is zeer goed mogelijk. Daarmee leert u de kinderen als het ware *alternatief gedrag*. Bij het *niet leuk vinden* is het gedragsalternatief dan: iemand uit de weg gaan.

Tenslotte kunt u de zinnige gedachte nog verwerken door:

- de zinnige gedachte op het bord te zetten, zodat de kinderen de gedachte iedere dag zien en u er nog eens op kunt wijzen;
- de zinnige gedachte bijvoorbeeld gedurende een week iedere dag even te bespreken;
- de kinderen te belonen als ze zich vanuit het gedragsalternatief gedragen hebben. Kinderen leren immers het meest van het gewenste gedrag dat ze zelf vertoond hebben;
- een verhaal te vertellen over iemand die het gedragsalternatief uitvoert;
- kringgesprekken te houden over concrete sociaal-emotionele situaties;
- in de weken daarna nog regelmatig op de denkfout en het zinnige alternatief terug te komen.

Varianten

☐ Laat denkfouten opschrijven met daarnaast het gewenste gedrag.

☐ Zet het alternatief op het bord: als je iemand niet aardig vindt, laat je hem met rust.

☐ Geef aan dat u die week extra zult gaan letten op het met rust laten van anderen. (Kinderen die elkaar niet liggen zoeken elkaar immers steeds weer op.)

☐ Laat concrete situaties bedenken die bij de denkfouten passen.

☐ Maak lijsten met daarop gewenst gedrag, dus alles wat goed ging en bespreek dat met de kinderen.

☐ Maak ook lijsten van goede manieren van denken, zoals: *als je kunt helpen, moet je het doen, als iemand iets goed gedaan heeft, moet je dat tegen hem zeggen, als iemand zegt dat je iets niet verder moet vertellen, dan moet je het ook niet doen*. Probeer zo steeds (gecombineerd met de denkfouten) vormen van positieve mentaliteit aan de orde te stellen.

☐ Komt u bij het voorlezen toevallig het onderwerp van die week tegen, haak daar dan op in. Be-

spreek waarom iemand iets doet. Geef positieve en negatieve denkfouten aan.

☐ Hanteer in groep 8 het woord denkfout en mentaliteit.

5.2.5 Emotioneel uiten

Kinderen met problemen op het gebied van de morele ontwikkeling vertonen vaak een weinig gedifferentieerd gevoelsleven. Ze kennen boos en blij, maar meer vaak niet. Dat betekent dat het nodig kan zijn het gevoelsleven op te bouwen. Zie daarvoor de sociaal-emotionele begrippenlijst en de daarbij behorende werkwijze op pagina 338-340.

Zie ook techniek 3-31 emotioneren op pagina 113.

5.2.6 De waarden en de normen van de leerkracht

Onderzoek in de ruim 1000 schoolgidsen die wij bezitten, laat zien dat in ongeveer 60% van de gidsen de woorden waarden en/of normen voorkomen en dat in 10% van de gidsen concrete waarden en normen genoemd worden. Over het algemeen gaat het om vage en algemene aanduidingen. Immers; wat zijn dan precies die normen en waarden die zo algemeen aanvaard zijn? In mijn woonplaats Lekkerkerk is ook een gemeentelijke werkgroep op dit terrein actief, bestaande uit enkele wijkagenten, hulpverleners en onderwijzers die zich bezighouden met normen en waarden en ook in de getoonde schoolgids gaat het over normen en waarden. In het onderstaande zullen we aangeven dat de discussie moet gaan over waarden en normen en niet andersom. Het belangrijkste van het nu volgende is dat we het onderwerp *waarden en normen* nu eens niet bekijken vanuit de kinderen, maar vanuit de leerkracht, m.a.w. wat kan er van een leerkracht verwacht worden.

We willen vier competenties van de leerkracht aan de orde stellen.

Een leerkracht die de morele ontwikkeling van de kinderen wil begeleiden moet de volgende competenties bezitten:

1. de leerkracht dient aan te kunnen geven wat in haar/zijn persoonlijke leven de drie belangrijkste waarden en normen zijn;
2. de leerkracht dient zich ook zelf aan die waarden en normen te houden;
3. de leerkracht dient kennis te hebben van de morele ontwikkeling van kinderen;
4. de leerkracht dient een visie te hebben op het belang van en de wijze waarop de overdracht van waarden en normen op kinderen plaats dient te vinden.

We laten andere belangrijke invalshoeken liggen zoals: wat zijn de drie belangrijkste waarden en normen van mijn school, wat doen we als kinderen zich niet aan de waarden en normen houden, hoe betrekken we de ouders bij de morele ontwikkeling, wat doen we als de waarden normen van de ouders anders zijn dan die van het schoolteam, etc.

Over het algemeen wordt er wat te simpel omgegaan met dit onderwerp.

De school zegt dat men er aandacht aan besteedt en naast de vraag van het hoe is er ook de vraag naar het wie. Wie moet dat doen? Het antwoord is natuurlijk: de leerkracht. Hoe zit het met de waarden en normen van de leerkracht zelf?

Competentie 1. De leerkracht dient aan te kunnen geven wat in haar/zijn persoonlijke leven de drie belangrijkste waarden en normen zijn.

Als we tijdens studiedagen aan leerkrachten vragen wat in hun eigen leven de drie belangrijkste waarden en normen zijn, is het vaak angstig stil. Direct vlot aan kunnen waar het in je eigen leven om gaat, kunnen veel leerkrachten niet. Als je de morele ontwikkeling van kinderen wilt begeleiden, moet het in elk geval ook voor jezelf duidelijk zijn wat je eigen waarden en normen zijn. Allereerst moet het duidelijk zijn dat er een verschil is tussen waarden en normen. In de praktijk worden waarden en normen nogal eens op een hoop gegooid. Er zijn ook weinig pogingen gedaan om ze te scheiden. Dat valt ook niet mee, want zo precies lopen de criteria niet. Toch zou het voor de duidelijkheid wel belangrijk zijn om ze van elkaar te onderscheiden.

De waarden

Onder waarden verstaan we de meer algemene basis waar we de normen vanaf leiden. Wat zijn dan die grote algemene begrippen die de basis van het denken en handelen van mensen vormen? Voor sommige mensen ligt die basis in een religie. Voor protestants-christelijke mensen ligt de basis in begrippen als gerechtigheid, barmhartigheid, betrouwbaarheid en dankbaarheid.

Voor mensen met een islamitische achtergrond ligt dat weer anders. Zie het voorbeeld op pagina 759, linkerkolom.

Mensen die geen religie als achtergrond hebben, hanteren waarden als medemenselijkheid en zelfontplooiing.

De normen

Een norm is afgeleid van de waarde en heeft een concreter karakter in de zin van een maatstaf, een regel of een richtsnoer.

Bij de waarde *gerechtigheid* hoort dan de norm *rechtvaardigheid* en bij de waarde *barmhartigheid* hoort *begrip hebben voor de ander* en bij de waarde *betrouwbaarheid* hoort *eerlijkheid*.

Maar ook normen als; wat jij niet wilt dat u geschiedt doe dat ook een ander niet, hebben een meer concreter karakter dan de algemene waarde van medemenselijkheid.

Het is hierbij ook duidelijk dat je aan wangedrag af kunt leiden welke waarde en/of norm niet gehanteerd wordt.

Egoïsme is een gebrek aan barmhartigheid en discri-

minatie is een gebrek aan de waarde vrijheid, corruptie gaat in tegen de waarde van de betrouwbaarheid, etc. (zie de internetsite van B&O-kieswijzer basisonderwijs-folder waarden en normen).

Leerkrachten moeten voor zichzelf 'op een rijtje' hebben wat hun eigen waarden en normen zijn. Concrete normen zijn bijvoorbeeld:

- verantwoordelijkheidsbesef;
- respect voor anderen;
- eerlijkheid;
- etc.

Competentie 2. De leerkracht dient zich ook zelf aan die waarden en normen te houden.

Het beste kan men het gebrek aan waarden en normen zien in wat men in de maatschappij wel hufterigheid en een gebrek aan fatsoen noemt.

Enkele voorbeelden:

- a. we komen voor een studiedag op een school en groeten de aanwezige leerkrachten door ze een hand te geven. We zijn gast op die school die dag. Daarna komen andere leerkrachten wat later binnen en gaan aan de tafel zitten zonder te groeten en de gast een hand te geven.
- b. leerkrachten verlaten de studiedag op hun eigen school en laten kopjes en andere spullen gewoon op de tafel staan.
- c. leerkrachten vinden het vreemd dat kinderen te laat op school komen en vinden dat ze stil moeten zijn als ze instructie geven, maar komen zelf op studiedagen te laat, laten hun telefoon afgaan en praten door instructies heen.
- d. een leerkracht spreekt op de gang met een kind en ziet dat er in het lokaal iets gebeurt en roept met zeer duidelijk stem het lokaal in: 'He joh, kappen!'
- e. ik loop met een leerkracht over het schoolplein. De mevrouw loopt even later naar een paar kinderen die aan een vuilnisbakje rukken. Ze komt terug en zegt: 'Ik ben nog ongeveer de enige op deze school die hier nog wat van zegt.'
- f. voor een school, waar ik moet zijn staan bij de ingang, waar ook ouders door naar binnen moeten, leerkracht te roken en te bellen.
- g. wat dacht u van de mentaliteit van de leerkracht van het mailtje op blz. 752?

Nu lijkt het in het bovenstaande alleen te gaan om vormen van fatsoen. Toch is fatsoen een van de uitingvormen van waarden en normen. Hoe kan een leerkracht kinderen begeleiden bij de morele ontwikkeling als men zelf ook niet laat zien volgens die waarden en normen te leven. Hoe moet je met kinderen het begrip respect behandelen als je dat zelf niet opbrengt naar gasten op je school. Hoe moet je het begrip verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid behandelen als je in de gewone dingen kinderen niet eens wijst op hun verantwoordelijkheid bij het vernielen van schoolmaterialen.

Competentie 3. De leerkracht dient kennis te hebben van de morele ontwikkeling van kinderen.

Als je op de inhoud van de schoolgidsen afgaat dan lijkt morele ontwikkeling iets van 'aandacht geven'. Als je er maar aandacht aan geeft dan komen kinderen er wel mee in aanraking. Dat is te gemakkelijk gedacht. Pedagogiek dient rekening te houden met de ontwikkelingspsychologie. M.b.t. die morele ontwikkeling kan men drie fasen onderscheiden, nl. de fase van groep 1 en 2, de fase van groep 3-6 en de fase van groep 7 en 8. Binnen het kader van dit artikel is het niet mogelijk die drie fasen te beschrijven. Het is echter belangrijk dat de leerkrachten de ontwikkeling binnen die drie fasen kennen, omdat de kenmerken van die fasen aanwijzingen geven voor HOE men de morele ontwikkeling dient te begeleiden. Gezien de bijzondere kenmerken van die fasen is dat wat anders dan er wat 'aandacht aan geven'.

Competentie 4. de leerkracht dient een visie te hebben op het belang van de overdracht van waarden en normen op kinderen.

De begeleiding van de morele ontwikkeling kunt u het beste vergelijken met het AVI-lezen. Als het doel van het AVI-lezen is het verbeteren van het technisch lezen, dan is het bij het AVI-lezen zo dat kinderen boeken krijgen op een niveau hoger dan hun beheersingsniveau. Voor de morele ontwikkeling geldt dan ook dat u al vanaf groep 1 het goed en kwaad kunt bespreken en uitleggen waarom iets wel of niet mag/kan/beter is. U zet dan alvast het pannetje op het vuur om het voor te verwarmen. Begripmatig begrijpen de kinderen nog niet alles en gaat het inleven in anderen nog moeilijk, maar als u niet in de aangegeven ontwikkelingsfasen al een stapje hoger gaat zitten dan:

- laat u een kans liggen om de daaropvolgende fase voor te bereiden;
- loopt u de kans dat als de volgende fase er is, het pannetje niet opgewarmd is en de opvoeding dan in een koude pan valt en dus minder effect zal hebben;
- loopt u de kans dat u de gewetensontwikkeling niet voldoende stimuleert en is het mogelijk dat als kinderen zo rond het 12e jaar het allemaal zullen moeten begrijpen het te laat is.

De pedagogische aanpak van de natuurlijke en expliciete aanpak

Er zijn m.b.t. de waarden- en normen-ontwikkeling kant en klare pakketen zijn zoals het pakket 'Kinderen en omgaan met waarden en normen' in de vorm van een praktijkboek en drie werkboeken, uitgegeven in Hilversum bij Kwintessens. Die benadering is overdone en ook onverstandig. Men spreekt in dat pakket zelfs over oefeningen. Wij pleiten voor de natuurlijke en expliciete aanpak.

Het natuurlijke kenmerk

Losse lesjes in moraal, filosofie, waardenleer zijn zinloos. In de inleiding is aangegeven dat iedereen wel weet dat er waarden en normen zijn, maar om ze concreet op te noemen en aan te geven hoe je ze hanteert valt voor de meeste mensen tegen. Het is voor velen toch iets vaags, terwijl het dat eigenlijk niet is. Bij de waarde *betrouwbaarheid* met de norm *eerlijkheid* gaat het om de concrete situatie of je moet zeggen of je iets gedaan hebt of niet. Liegen is niet iets vaags maar even concreet als praten over voetbal. Bij de natuurlijke aanpak gaat het niet om het praten n.a.v. een verhaaltje of een tekst op een werkblad of om het zingen van een liedje, maar het gaat over het gedrag van kinderen, over hoe ze zichzelf gedragen en wat ze van het gedrag van anderen vinden. Daarbij kunt u wel een keer een tekst gebruiken als inleiding, maar het moet uiteindelijk gaan om hun eigen attitude. Jonge kinderen na laten denken over eerlijkheid in de wereldhandel of de solidariteit onder arbeiders is de ver-van-hun-bedshow. Voor bovenbouwkinderen ligt dat wat anders. Omdat kinderen nog niet op de hoogte zijn van het gegeven dat hun handelen een waarde en norm laat zien is het belangrijk dat de leerkracht dat aan de orde stelt (het expliciete kenmerk), maar dan vooral in levensechte dagelijkse situaties. Dat betekent voor uw pedagogisch handelen dat u:

- zelf de normen en waarden moet kunnen onderscheiden en benoemen;
- als school moet weten welke waarden en normen u belangrijk vindt om aan de orde te stellen;
- een discipline moet hebben om de kinderen ook steeds te laten zien wat de basis is van hun handelen.

Het expliciete kenmerk

Een kenmerk van de morele ontwikkeling moet zijn dat het 'beestje' bij zijn naam wordt genoemd. Dat betekent twee dingen:

- de kinderen moeten de begrippen leren;
- de kinderen moeten leren om na te denken over de achtergrond van hun eigen handelen.

Sommige mensen zeggen wel eens: „Mijn moeder zei altijd” Daarbij is in elk geval duidelijk dat het gaat om iemand met een duidelijke visie.

Probeer situaties uit te leggen en stimuleer kinderen na te laten denken; Wat zou jij voelen/doen in die situaties? of; Hoe zou iemand zich voelen?

Expliciteren is het nadrukkelijk bespreken en aan de orde stellen en niet afwachten of kinderen het zelf wel ontdekken.

Als u op school een basis vindt vanuit een ideologie of vanuit een godsdienst is het belangrijk aan te geven wat die visie concreet betekent voor de waarden en normen.

De vraag is; wat is uw visie op het Hoe en vooral ook op het hoe serieus?

Tips

Als u zich op school bezint op de pedagogische opdracht van de school is het belangrijk ook eens de vier genoemde competenties te bespreken. Daarbij is het belangrijk aan elkaar de belangrijkste persoonlijke waarden en normen te vertellen en te verklaren. Bespreek ook eens op welke manier men als leerkracht zelf aangesproken kan worden op gebrek aan fatsoen of het zich niet houden aan de waarden en normen van de school. Zie voor een overzicht van de ontwikkelingspsychologie m.b.t. de morele ontwikkeling het boek 'Als kinderen je een zorg zijn' van Lickona, (uitgave Intro).

5.2.7 Zie ook:

Zie ook Kijk en beleef, de serie uitgegeven bij Kwintessens in Amersfoort de deeltjes:

- verantwoordelijkheid;
- eerlijk zijn;
- kiezen.

6. Ouderadvisering

Zie uit de map Tips voor thuis: pagina 97.

7. Verder lezen/websites

- *Socialisatie en moraal* van Cees Klaassen uitgegeven in 1996 bij Garant in Apeldoorn.
- *Als kinderen je een zorg zijn*van Thomas Lickona, e.a. Intro Nijkerk.
- *Socialisatie en Moraal*, Onderwijs en waarden in een laat moderne tijd van Cees Klaassen, Garant Leuven Apeldoorn, 1996.
- *Het ontstaan van Moreel besef*, onder redactie van Tjeert Olthof en Daan Brugman, Swets & Zeitlinger, Lissen 1994.

Websites:

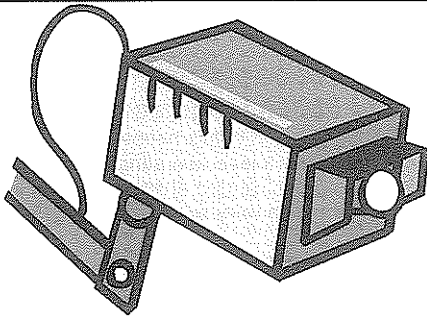
- www.waarden.org
- <http://waarden-normen.startkabel.nl/>
- <http://www.zestienmiljoenmensen.nl>

8. Bijlage

Hoe ver ga je? Over de grenzen van de waarden en normen. (voor de midden- en bovenbouw)

We stellen voor aan de hand van het bijgaande werkblad op pagina 773 op zoek te gaan naar de grenzen van eerlijkheid. Dat betekent dat we u niet voorstellen alle genoemde waarden in korte tijd er doorheen te jagen bij de kinderen, maar u maar eens op één bepaalde waarde te richten, nl. de eerlijkheid.

Wat vind je nog wel eerlijk en wat niet. Bespreek het inleidende verhaal op het werkblad en de tien praktijkvoorbeelden. Praat daar met de kinderen over en laat ze niet alleen aangeven of het wel of niet eerlijk is, maar ook waarom het wel of niet eerlijk is. Probeer zo op andere begrippen te komen als vertrouwen, respect voor bezit van anderen, niet liegen, inleving, etc. Deze waarden spelen immers in combinatie met eerlijkheid een grote rol.

Werkblad Lees de tekst:

Wat geeft dat nou!

'Oh nou zie ik dat ik geen koeken meer heb en vanavond krijg ik nog wel visite. Wil jij even bij de winkel een pak van die lekkere koeken met nootjes kopen?', vraagt de moeder van Martijn.

Martijn kijkt op van zijn boek en zegt: 'Nou ja als het dan moet, dan moet het maar.' Eigenlijk heeft hij ook wel zin om even naar buiten te gaan. Met een tasje en een tientje stapt hij op z'n fiets en rijdt naar de winkel. Hij hoeft niet lang te zoeken in de winkel, want hij kent die koeken met noten maar al te best. Hij heeft ze al veel vaker gepakt. Het is een doosje van doorzichtig plastic en je kunt de koeken er in twee rijen in zien zitten. Zijn arm gaat het schap in waar nog veel meer andere koeken liggen. Met één hand pakt hij het doosje. Hij knijpt niet al te hard want dan zullen de koeken stuk gaan. Daarna trekt hij zijn hand met het pak koeken uit het schap, maar opeens glijdt het pakje uit zijn hand en valt op de grond. Martijn pakt het doosje op en kijkt. Zo op het oog lijkt er niets aan de hand. Maar als hij wat beter kijkt ziet hij toch dat er wel vier of vijf koeken kapot gevallen zijn. Daar kan hij niet mee aankomen bij z'n moeder.

'Dan moet ik maar een ander pak meenemen,' denkt Martijn. Gelukkig staat er nog een ander bakje met notenkoeken. Martijn zet het doosje met de kapotte koeken weer op de plank en neemt een nieuw doosje mee. 'Niks aan de hand', denkt hij. Hij betaalt en gaat weer naar huis.

De meeste mensen kunnen wel iets opnoemen dat ze waardevol vinden. Soms zal iemand zeggen dat zijn vrouw, zijn kind, zijn werk, zijn gezondheid of zijn geloof waardevol is, maar vaak noemt men ook waarden als bijvoorbeeld trouw of eerlijkheid. Zou Martijn eerlijkheid ook belangrijk vinden in het leven? Praat daar eens over. Veel mensen zeggen dat ze eerlijkheid belangrijk vinden, maar in het dagelijkse leven komt daar niet zo veel van terecht. Hoe is dat bij jou? Wat vind je nog wel eerlijk en wat niet? Waar ligt voor jou de grens? Praat met elkaar eens over:

1. Je ziet dat je vriendinnetje iets kapot maakt. De juf vraagt wie dat stuk heeft gemaakt. Je vriendinnetje zegt niets, wat doe jij dan?
2. Je krijgt in de winkel een gulden te veel terug en de winkelier ziet het echt niet. Wat doe je dan?
3. Je vriendjes krijgen allemaal twee gulden zakgeld en jij maar één gulden. Durf je dat ook eerlijk tegen hen te zeggen of zeg je dat je ook twee gulden krijgt.
4. Een klasgenoot laat haar nieuwe kleren zien. Jij vindt er eigenlijk helemaal niets aan. Ze vraagt wat jij van die kleren vindt. Wat zeg je dan?
5. Je hebt een sportwedstrijd gewonnen. Vertel je dan precies hoe het gegaan is of overdrijf je een beetje en schep je op?
6. Je krijgt een dictee en de meester zegt een heel moeilijk woord. Je kunt op het blaadje van je buurman kijken. Kijk je dan ook even af hoe hij het woord heeft geschreven?
7. Er is een klasgenoot, waar je een hekel aan hebt, die een leuke spreekbeurt heeft gehouden. Zeg je dan in de nabespreking dat die spreekbeurt goed was of ga je zoeken naar kleine minpuntjes.
8. Je hebt iets heel doms gedaan, geef je dat dan ook eerlijk toe?
9. Mensen die heel knap zijn verdienen vaak ook meer dan mensen die niet zo goed kunnen leren, vind je dat eerlijk?
10. Els was een tijd bevriend met Willeke, maar nu is de vriendschap helemaal voorbij en Els vindt dat ze nu de geheimjes die ze met Willeke had ook wel kan vertellen aan anderen. Wat vind jij?

Bespreek de krantenknipsels; waarom zou iemand dat doen, waarom mag het wel en waarom niet, wie hebben er last van, etc.

1

Aanhoudingen na vernieling

De politie hield woensdagavond 11 januari aan de Beukelaan 3 jongens uit Gouda aan. Een getuige had gezien dat drie, 16, 16 en 17 jaar, op de Prunuslaan aan geparkeerde auto's zaten te rommelen. Dit werd niet vertrouwd waarna de politie via 112 werd gebeld. Inmiddels werd een ruitenwisher van één van de auto's afgebroken. Dankzij de aanwijzingen van de getuige kon de politie de jongens op de Beukelaan arresteren. Eén 16-jarige jongen werd al snel weer vrijgelaten omdat van zijn betrokkenheid aan de vernieling niet bleek. De andere verdachten zitten nog vast. De politie stelt vandaag een nader onderzoek in.

2

Kinderen stelen jonge eendjes

Bij een zorgboerderij in Wilnis hebben dinsdag twee meisjes, van 11 en 13 jaar, een aantal jonge eendjes gestolen. De meisjes werden al snel gevonden. Het kroost is ondertussen weer terug bij de boerderij.

Een getuige zag aan het begin van de avond dat de twee meisjes een schuur binnenliepen en niet lang daarna weer naar buiten kwamen. Nadat de meisjes weg waren bemerkte de man dat er enkele kuikens weg waren. De getuige meldde dit aan de beheerder van de zorgboerderij, die dit meteen aan de politie doorgaf. De beheerder ging vervolgens zelf op zoek naar het geboefte. Aan de hand van het signalement vond hij de meisjes bij een nabijgelegen camping. De man belde vervolgens de politie om door te geven waar ze de twee meisjes konden vinden.

3

laastst gewijzigd: 18-06-2004 08:06

Stenen gooien vanaf een viaduct

Stenen gooien vanaf een viaduct. Het gebeurt soms als kattenkwaad maar het is niet minder dan een poging tot doodslag. Gisteravond zijn drie jongens opgepakt in Enschede die voor de gein, passerende automobilisten probeerde te raken.

De jongens van dertien en veertien jaar raakte de voorruit van een personenwagen. Een paar jaar geleden gebeurde hetzelfde op de A28, toen raakte een kleuter in haar kinderzitje zwaar gewond. De automobilist van gisteravond had meer geluk hij wist zijn auto veilig aan de kant van de weg te zetten.

5

In de Haagse wijk Nieuw Waldeck terroriseert een groepje van zes jongeren maandenlang andere kinderen uit de buurt. Twee verdachten zijn 11 jaar oud. Ze roven, stichten brand en breken in. In Dordrecht pakt de politie twee jongens van 7 en 10 jaar op in verband met woninginbraken, en in Rotterdam blijkt een 9-jarige jongen betrokken te zijn bij een groepsverkrachting. In Spijkenisse worden twee jongens van 5 en 8 betrapt tijdens winkeldiefstal.

4

Onbekenden vernielen tientallen grafzerken

Uitgegeven: 10 juli 2006 11:02
Laastst gewijzigd: 10 juli 2006 11:04

BEVERWIJK - Onbekenden hebben dit weekeinde op een begraafplaats in Beverwijk ruim dertig grafzerken vernield. De politie vermoedt dat jongeren 's nachts de begraafplaats op zijn gegaan en de graven hebben stukgeslagen en omgeduwd, aldus een woordvoerder maandag.

6

Vernieling boom basisschool OPWEG

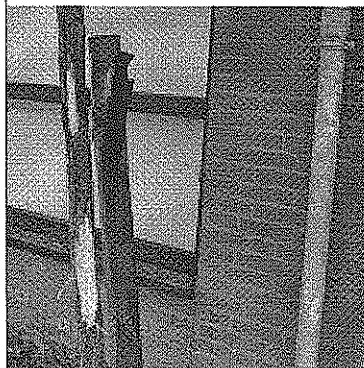
Geschreven door Henk Baron
woensdag 16 november 2005

7

Jongens van 14 en 15 jaar opgepakt voor diefstal

(nieuwsbericht, 29-09-2005)

De politie heeft vorige week dertien diefstallen in Tiel opgelost door de aanhouding van vijf minderjarige verdachten. De jongens zijn 14 en 15 jaar oud en wonen allemaal in Tiel. De diefstallen vonden plaats in kleedruimten van hun school. Begin september hebben deze jongens bijna dagelijks spullen weggenomen uit de kleedkamer van hun school in Tiel. Door de verdachten zijn onder andere...

Onbekenden hebben van maandag op dinsdag een jonge boom (Bol-Acacia) vernield naast de ingang van de school in Ooij. Toen de tuinopa's dinsdagmorgen met hun werkzaamheden begonnen, ontdekten ze, dat een deel van de bast van de boom was weggesneden en dat er een tak af was gebroken. De schade aan de boom is zo groot, dat deze waarschijnlijk als verloren moet worden beschouwd.